

Грозян Н.Ф., Кадырова А.Д.

УДК 811.161.2'373.72:81'23

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З АРХЕТИПОМ ЗЕМЛЯ

Анотація. У статті подається етнолінгвістична характеристика фразеологічних одиниць з архетипом земля. З'ясовано, що архетип земля характеризується винятковими можливостями включатися в різноманітні контексти та утворювати стійкі звороти. Фразеологічні одиниці з компонентом земля характеризуються етнолінгвістичною різноманітністю, значним конотативним потенціалом, передають дух нашої давнини. Виявлено, що фразеологізми з компонентом земля відображають тісний зв'язок українського народу з землею, яка сприймається не лише в прямому значенні як ґрунт, а значно ширше – як першооснова буття.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, етнолінгвістичний аспект, архетип.

Аннотация. В статье представлена этнолингвистическая характеристика фразеологических единиц с архетипом земля. Выявлено, что архетип земля характеризуется исключительными возможностями включаться в различные контексты и образовывать устойчивые обороты. Фразеологические единицы с компонентом земля характеризуются этнолингвистическим разнообразием, значительным конотативным потенциалом, передают дух нашей древности. Обнаружено, что фразеологизмы с компонентом земля отображают тесную связь украинского народа с землей, воспринимаются не только в прямом смысле как почва, а значительно шире – как первооснова бытия.

Ключевые слова: фразеологическая единица, этнолингвистическая характеристика, архетип.

Summary. The article deals with the ethno-linguistic characteristics of phraseological units with the archetype 'the land'. It was identified that they are characterized by ethno-linguistic variety and significant connotative potential. The purpose of the article is to identify the ways of displaying the ethno-cultural information in the phraseological units with the archetype 'the land'. Analyzing phraseological units with the archetype 'the land' we can distinguish them into several groups with the following symbolic meanings: the land - nurse, the land - mother, the land - sacred, the land - the birthplace, the land - the basis of wealth, and the land as the tomb. It was revealed that the archetype 'the land' was characterized by exceptional feature of being included in different contexts. It was found that the attachment to the land was one of the major features of the Ukrainian national ideology. It was proved that the image of 'the land as the nurse' was glorified on ethnic Ukraine for centuries. The phraseological units with the archetype 'the land' capture the spirit of our ancient times, it also captures the close relationship of the Ukrainian people with the land, which is seen not as the soil in literary sense, but much more - as a fundamental principle of life that helps to understand the depth of the Ukrainian soul.

Key words: phraseological unit, ethno-linguistic characteristics, archetype.

Актуальність. Проблема глибинних зв'язків між мовою й етносом, мовою і національною ментальністю є невичерпною для лінгвістики, і вона набула особливої ваги в останні десятиліття, які позначилися відродженням національного самоусвідомлення, національної культури в країнах Східної Європи, активізацією зацікавленості цивілізованого світу гуманітарною сферою людської життєдіяльності.

Мова – дзеркало культури, в ній відображається не тільки реальний світ, що оточує людину, не тільки реальні умови його життя, але і суспільна самосвідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей, світовідчуття, бачення світу. І якщо мова – душа народу, то фразеологія – душа мови. Саме на фразеологічному рівні національно-культурні особливості мовної системи виявляються найбільш яскраво і своєрідно.

Ідея зв'язку мови й етносу вперше як наукова теорія була обґрунтована в працях В. Гумбольдта. Підвалини сучасних досліджень у цьому напрямі заклали праці О. О. Потебні, який розширив традиційні погляди на суть лінгвістичних досліджень, запропонувавши розглядати слово в етнографічному контексті.

Теоретичні основи сучасних досліджень фразеології в аспекті взаємозв'язку понять мова – культура – етнос заклали праці В. Д. Ужченка [11], Л. Г. Авксентьєва [1], В. В. Жайворонка [3], В. М. Русанівського [9] та інших учених. Однак багато питань із царини фразеології до останнього часу залишилися поза увагою науковців. Зокрема, цікавими для дослідження в етнокультурній парадигмі є фразеологізми з компонентом земля.

Мета статті – виявити способи відображення етнокультурної інформації у фразеологізмах з компонентом земля.

Етнолінгвістичний підхід забезпечує єдність поглядів на мову і народний характер, мову і народну психіку. Особливості національного характеру знаходять відображення в мікрополі споконвічних мовних утворень на позначення найбільш суттєвих, вічних, визначальних, архетипних для українців понять, таких, як земля. Це слово має розгалужену систему прямих і непрямих значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю метафоризації, персоніфікації, винятковими можливостями включатися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти – фразеологізми [6, с. 64].

Велика кількість українських ФО відображає спостереження людей за навколишнім світом, їх шанобливе ставлення до природи. Для українців завжди актуальним залишалося питання зв'язку людини і природи, зокрема однієї з природних стихій – землі. Наші пращури не могли не цікавитися землею, на якій вони жили. Про неї говорили різне. Так, наприклад, у деяких повітах на Лівобережній Україні та Волині землю порівнювали з жовтком яйця, навколо якого – вода (білок) [8, с. 231]. Тому земля ніколи не сходилася з небом, що підтверджує вираз: *як небо від землі* [9, с. 429]; *зсадити з хмар на землю* [9, с. 273]. Хоча щодо сходження землі з небом у міфології багатьох народів небо і земля на початку творення світу

перебували у шлюбі і були нероздільні. На основі цієї легенди виник фразеологізм: *як небо і земля* [9, с. 429].

Образ *землі*-годувальниці був віками оспіваний на етнічній території України. Обробляючи землю, хлібороб передусім звертав увагу на її родючість [8, с. 143–154]. Наприклад, *зрошувати землю потом* [9, с. 273].

Землю український народ завжди вважав святою. Усе живе завдячує своїм існуванням *землі*: *схилилися в земному уклоні* [9, с. 484] і *бити лобом об землю* [9, с. 29] – значить виявити найвищу повагу до когось.

Крім того, *землю* називають праведною і Божою: *земля обітована* [9, с. 263], що означає багатий, розкішний край, де панує повний достаток і злагода, заповітне місце, пристановище, образно-символічне знання, пов'язане з поняттям батьківщини, дому, матері, достатку [2, с. 361].

Варто зазначити, що українці при найвищій клятві цілували або їли *землю*, адже вона не допомагає тому, хто не дотримується клятви. Коли людина заприсягнеться і з'їсть при цьому *землю*, то такої присяги ніхто не зламає. Звідси й вирази: *хоч землю їж* [9, с. 281]. *Земля* не терпить кровопролиття, пліткарства, що, на жаль, траплялося і трапляється в історії та буденних людських стосунках і втілено в таких ФО: *зрошувати землю кров'ю* [9, с. 273]; *закопати / закопувати живцем (живого) у землю* [9, с. 245]; *втоптати в землю* [9, с. 137]; *змести (стерти) з [лиця] землі* [9, с. 267].

Дуже часто *земля* у народних уявленнях символізувала могилу. Хоч *земля* народжувала людей, їх же потім вона і забирала у своє лоно. Про такі вірування засвідчують такі ФО: *покритися землею* [9, с. 536]; *крізь землю провалитися* [9, с. 571]. Ховали померлого у сирій землі, засипаючи його зверху, звідси й виникли такі вислови: *лежати в землі* [9, с. 330]; *в сирій землі гнити* [9, с. 150]; *живим у землю лягати* [9, с. 359]; *іти / піти в сиру землю* [9, с. 278]. Щоб покійник спочивав зі спокоем, говорили: *хай земля буде духом* [9, с. 263].

Попри всю свою святість *земля* може бути і грішною, про це свідчить ФО на позначення смерті: *покидати грішну землю* [9, с. 534]. І у неї особливі «стосунки» з іншими грішниками: *земля* може розступитися і поглинути грішника, а, за деякими повір'ями, по смерті може і не прийняти великих грішників-убивць, самогубців, проклятих дітей – викидає їх із могили. Наприклад: *земля не приймає кого* [9, с. 263].

А такі ФО, як: *топтати землю* [9, с. 715]; *просто неба на землі* [9, с. 428], як запевнює Свердан М. Р., перемандрували до нас із Росії, оскільки вони символізують схильність цього народу до кочівництва. Для росіян батьківщина там, де краще жити [8, с. 143–154]. Що ж до української нації, то їй притаманна прив'язаність до рідної землі. Наприклад: *як (мов, наче) приріс до землі* [9, с. 565].

Що ж до інших значень, які могла символізувати *земля*, то це найперше різні почуття, емоції, переживання. Ось, наприклад: *земля горить під ногами* – для кого-небудь становище стає критичним, безвихідним [9, с. 262]; *не чути (не відчувати) землі [під ногами]* – під впливом радісного збудження або хвилювання, бути дуже енергійним, рухливим; цей вираз відображає антропоморфізацію, одухотворення *землі*, ставлення до неї, як до живої істоти, яку можна чути [9, с. 772]; *земля хитається (повзе) під ногами* – чиєсь становище стає ненадійним, непевним [9, с. 175]. Смуток, тугу український народ описував так: встромити очі в землю [9, с. 551]; *ударити (кинути) / ударяти (кидати) лихом об землю* [9, с. 733].

Отже, проаналізувавши фразеологічні одиниці з компонентом *земля*, можемо з-поміж них виділити групи з такими символічними значеннями: а) земля – годувальниця; б) земля – мати; в) земля – святиня; г) земля – батьківщина; д) земля – основа достатку; е) земля – могила. Фразеологізми з компонентом *земля* передають дух давніх часів, тісний зв'язок українського народу з *землею*, яка сприймається не тільки в прямому значенні як ґрунт, а значно ширше – як першооснова всього буття, що допомагає зазирнути в глибину української душі. Повернення зв'язку людини з *землею* наразі є одним із найважливіших завдань сучасного суспільства, яке, на жаль, не лише втратило розуміння землі як основи, а просто дозволило буйно зацвісти бур'янам і на землі, і в душах.

Перелік умовних скорочень

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1097 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.] – К. : Наук. думка, 1999. – Т.І. – 528 с. ; Т.ІІ. – 984 с.

Джерела та література:

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : навч. посібник для студ. філолог. фак-тів. Вид. 2-е, доп. і перероб. / Л. Г. Авксентьев. – Харків : Вища школа, 1988. – 264 с.
2. Євграфова А. Українська фразеологія в аспекті національної ментальності / А. Євграфова // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. – Вип. 34. – С. II. – Львів, 2004. – С. 359–365.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : деякі аспекти дослідження / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48–63.
4. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 270 с.
5. Кузь Г. Т. Вигуківі фразеологізми української мови : етнолінгвістичний та функціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова та література» / Г. Т. Кузь. – Івано-Франківськ, 2000. – 13 с.
6. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова та література» / О. В. Назаренко. – Дніпропетровськ, 2001. – 20 с.

7. Русанівський В. М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 3–7.
8. Свердан М. Р. Відгомін міфоекологічного світогляду українців у фразеологізмах з компонентом *земля* / М. Р. Свердан, Т. П. Свердан // Наук. вісник Буковинської державної фінансової академії : Зб. наук. праць. – Вип. 16 : Економічні науки. – Чернівці, 2009. – С. 143–154.
9. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1097 с.
10. Українське народознавство : [навч. посібник] / [за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горина, Р. Ф. Кирчіва]. – Львів : Фенікс, 1994. – 608 с.
11. Ужченко В. Д. Українська фразеологія : [навч. посіб. для студ. філолог. фак-тів ун-тів] / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьєв. – Харків : Основа, 1990. – 165 с.

Козаченко О.М.

УДК 82.091

РОЛЬ Т.Г. ШЕВЧЕНКА У РОЗВИТКОВІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

***Анотація.** Стаття присвячена українсько-польським літературним зв'язкам першої половини ХІХ століття. Особливу увагу автор приділяє постаті Т.Шевченка, який багато в чому визначив характер цих зв'язків.*

***Ключові слова:** українсько-польські літературні зв'язки, творчість Т.Шевченка, літературний процес.*

***Аннотация.** Статья посвящена характеристике украинско-польских литературных связей первой половины ХІХ века. Особое внимание автор уделяет личности Т. Шевченко, который во многом определил характер этих связей.*

***Ключевые слова :** украинско-польские литературные связи, творчество Т.Шевченко, литературный процесс.*

***Summary.** An article deals with Ukrainian-Polish literature connections of the first half of ХІХ century. An author points out on the personality of T.Shevchenko who, in many ways, defined the character of these connections. Theme ukrainian-polish literary connections of this period most successfully and full, consider, it is possible to expose through the prism of connections of Taras Shevchenko with the representatives of front-rank Polish intelligentsia of the first half ХІХ a century. Already during studies in Academy of arts Shevchenko intermingled with the Polish writers, with Polish revolutionary adjusted intelligentsia, among that his works caused the real admiration and пошанування. Modern researchers of work of T.Shevchenko operates the numerous testifying to the limits of acquaintance of Shevchenko with the Polish culture of his time, and by too Polish literature of time of romanticism(by works of А.Мицкевича in particular). Two things indisputable : distributions in the handwritten lists of works of Shevchenko among Polish public and deep awareness, mastering the Ukrainian poet all considerable, that democratic Polish intelligentsia did for freedom and development of culture. These were influences that left the track not only on ukrainian-polish literary-public connections. Shevchenko takes into account the achievement of Polish romanticism in industry of subjects, range of problems and poetics, but also does the new opening that Polish romantic literature did not know. The epoch of nobiliary revolutionism came to an end, twenty-four hours began revolutionary-democratic, and Shevchenko became her express and singer.*

***Keywords :** ukrainian-polish literary connections, work of T.Shevchenko, literary process*

Проблема українсько-польських зв'язків у галузі літератури як найбільш результативної та масової форми спілкування завжди викликала інтерес дослідників. Саме через культурний діалог відбувається пізнання, національне усвідомлення, взаємозбагачення та взаємопроникнення культур. Українсько-польські літературні контакти мають багатовікову історію. Зміст й особливості літературних контактів кожного періоду в різний час привертала увагу багатьох дослідників, зокрема І. Франка, О. Брюкнера, Г. Вервеса, І. Денисюка, М. Ільницького, О. Веретюк й ін.

Тему українсько-польських зв'язків цього періоду найбільш вдало та повно, вважаємо, можна розкрити через призму зв'язків Тараса Шевченка із представниками передової польської інтелігенції першої половини ХІХ століття.

Тарас Шевченко стає відомим у колах польської інтелігенції Петербурга, Вільно та Варшави приблизно наприкінці 30-х – на початку 40-х років. Паралельно з російською пресою, яка то підтримувала українського поета, то критикувала його, ним зацікавилась польська преса, здебільшого пов'язана із діяльністю прогресивного крила літераторів, які групувалися навколо видань "Rocznik Literacki" (1848–1850), що редагував Р.Подберезький, альманаху "Gwiazda" (1846–1849), заснованого З.Фішем у Петербурзі, а потім, з 1847 року, продовженого у Києві Ю.Юркевичем. В середовищі цих літераторів Шевченка, напевно, ввели польські друзі по академії – брати Р. і К. Жуковські й А.Жамет, які ілюстрували "Rocznik Literacki" і альманах "Niezabudka".

Ці літературні діячі, а серед них, поряд з Р.Подберезьким, були Ю.Крашевський, М.Грабовський, Е.Желіговський, Т.Лада-Заблоцький та інші, котрі репрезентували польський літературний рух в Росії. Польські письменники, публіцисти, видаючи альманахи і збірники, найбільш радикальна їх частина, налагоджуючи зв'язки з революційною польською еміграцією, після першого повстання поволі збиралася з силами.